

ה א ק ד מ י ה ל ל ש ו ן ה ע ב ר י ת

לְשׁוֹנֵינוּ

כתב־עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה

כרך שבעים וחמישה, חוברת רביעית
אלול התשע"ג

ירושלים התשע"ג

תוכן העניינים

	מאמרים
373	על ניקוד אחד בכתב יד קאופמן של המשנה
381	ניקוד העתיד של אר"ע בכ"י ארפורט של התוספתא "בית דין של כהנים" ו"בית דינו של רבן גמליאל": הסמיכות הפרודה והסמיכות הכפולה בלשון המשנה
387	המרכיב העברי באוצר המילים של תרגומי המגילות
403	(חלק שני) הניקוד הארץ-ישראלי כמשקף מסורת בין מסורות הלשון העברית
425	לכירור משמעותו של המונח "דילוג" בהעתקות פיוטים שבקטעי הגניזה
435	תפיסת השורש של רבנו תם
449	גמל נמרי – עלייתו ונפילתו בעברית
463	הכינוי החוזר בעברית: ההיבט הסינכרוני וההיבט הדיאכרוני
479	
	מן העבודה במילון ההיסטורי
495	לתולדותיה של משפחת מילות תעותעים
509	ספרים שנתקבלו במערכת
V	תקצירים באנגלית

לבירור משמעותו של המונח "דילוג" בהעתקות פיוטים שבקטעי הגניזה

במאמר זה אנסה לברר את משמעות המונח דילוג, המופיע בהקשרים שונים בהעתקות פיוטים שבקטעי הגניזה. המונח נדיר יחסית – להלן רשומות 22 היקרויות בלבד – אך כפי שאנסה להוכיח, אפשר להגדירו גם על סמך בסיס הנתונים המוגבל הזה.¹

הגדרות קודמות

בעבר עסקו בסוגיה שניים מגדולי חוקרי הפיוט של המאה העשרים – מנחם זולאי ועזרא פליישר. כתב זולאי (בהערה למס' א3 להלן): "כתובת מצויה בכתבי הגניזה לרמז על צרוף חלקי פיוטים שונים (למשל בכ"י סי' 50 עמ' 25^b [=מס' ב1] וכן בכ"י סי' 55 [=מס' ב7]) וביחוד במקום שחלקי שבעתא נצטרפו לסופה של קדושתא לתשלום שבע ברכות, כך בכ"י W.C. II 114 [=מס' א7] וכן בכ"י סי' 11 [=מס' א4].² ואילו פליישר הגדיר ככה (בהערה למס' א1): "המונח מציין בגניזה בדרך כלל תוספות לא אורגאניות לגופי קומפוזיציות, או חזרה אל תבניות היסוד של קומפוזיציה כלשהי, לאחר השמטות".³ לפנינו אפוא שלוש הצעות:

א. המונח מציין השלמת קרובה⁴ – "במקום שחלקי שבעתא נצטרפו לסופה של קדושתא לתשלום שבע ברכות", כדברי זולאי, ו"תוספות לא אורגאניות לגופי קומפוזיציות", כדברי פליישר.

1. באיסוף הנתונים נעזרתי בשני מאגרי מידע: "מאגרים" – מפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית וקטלוג המפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה שעל יד האקדמיה הישראלית הלאומית למדעים. בהודמנות זו אני מבקש להודות לעמיתי בנימין לפלר [וז"ל] ואבי שמירמן, שקראו טיוטה ראשונה של המאמר והעירו לי הערות מועילות.

2. זולאי, מחקרי יניי, עמ' שלג הערה 2.

3. פליישר, בעיות יסוד, עמ' 449.

4. בתקופת הפיוט הקלסי הייתה הקרובה מסוג הקדושתא הקומפוזיציה הפייטנית הנפוצה ביותר. הקדושתא משולבת בדרך כלל בתפילת העמידה בשחרית של שבת או של חג, והיא מפיטת את שלוש הברכות הראשונות משבע ברכות העמידה בלי להגיע עד סוף הברכה השלישית. "השלמת קרובה" היא סדרת מחרוזות פיוט הנספחת אל הקדושתא, ותפקידה לפייט את סוף הברכה השלישית יחד עם ארבע ברכות העמידה האחרונות. הסברים לשאר המונחים הטכניים בחקר הפיוט הבאים במאמר זה יש אצל פליישר, שירת הקודש, על פי המפתח.

ב. המונח מציינ "צרוף חלקי פיוטים שונים", כדברי זולאי.
ג. המונח מציינ "חזרה אל תבניות היסוד של קומפוזיציה כלשהי, לאחר השמטות", כדברי פליישר.
כפי שנראה הגדרה א נכונה, אלא שאפשר לכלול אותה בתוך משמעות רחבה יותר של המונח, ואילו הגדרות ב ו-ג מוטעות.

מיון לפי קטגוריות

המונח דילוג מופיע בקטעי הגניזה בתוך הקשרים המתמיינים לשלוש קטגוריות, ולמעשה שתי האחרונות הן תת-סוגים של קטגוריה אחת:
א. בראש השלמת קרובה (כהגדרת זולאי ופליישר)
ב. לפני חלקו האחרון של פיוט ד של הקדושתא
ג. לפני חלקו האחרון של הסילוק, שהוא פיוט ח של הקדושתא
אמנה כאן את כל ההיקריות לפי קטגוריות אלו:

א. בראש השלמת קרובה

1. אוקס' 41 Heb. d. [=קט' נויבאואר מס' 2714], דף 43 (מס' א 1–3 שאובים מאותו קובץ).⁵ השלמת הקרובה "זכור ימי הפורים" לקדושתא הקילירית "אזכיר סלה" לשבת זכור (פליישר, בעיות-יסוד, עמ' 449–450).

2. אוקס' 41 Heb. d. דף 49. השלמת הקרובה "פרה אשר בצילה סתורה" לקדושתא הקילירית "אחת שאלתי" לשבת פרה (פליישר, בעיות-יסוד, עמ' 450–451). ביחוס אחרי הציון: "דילוג ר' אלעזר".

3. אוקס' 41 Heb. d. דף 55. השלמת הקרובה "ראה ראיתי שושנה בין חוחים" לקדושתא הקילירית "אסירי פרך בהיאנקם" לשבת חמישית (פליישר, בעיות-יסוד, עמ' 451–452).

4. אדלר 2119.1. השלמת הקרובה "ויהי ארמון חמש מאות נמדד" לקדושתא לשבת איכה (זולאי, מחקרי יניי, עמ' שכו). הציון בא בארמית: דילוגא.

5. ט"ש 8H 22.10. השלמת קרובה לקדושתא הקילירית "אז מאז זמות" לשבת שקלים. להשלמת הקרובה משמשת השבעתא הקילירית "אשכול איווי", החל מהחטיבה השלישית, שתחילתה "דודי זכור לי" (אליצור, בתודה ושיר, עמ' 42–45).

6. מוצרי VIII 291.2 (ראה גם מס' ג להלן). השלמת קרובה לקדושתא לשבועות. להשלמת הקרובה משמשת שבעתא קילירית לשבועות שהשתמרה רק החל ממחרזותה

5. טיבו הקודיקולוגי של הטומוס הנדון מסובך למדיי – דפיו הועתקו בידי שני מעתיקים. לתיאור ראשוני ראה גאולה, שבת חמישית, עמ' 97 בתוספת להערה 17.

השלישית (כלומר, רק כהשלמת קרובה, ולא כשבעתא עצמאית שלמה), שתחילתה "אומר עם כאז קשבו". אותה השלמת קרובה משמשת גם בכתבי יד ט"ש ס"ח 235.85, ט"ש ס"ח 276.181b, ובהם הכותרת הרשומה מעליה (במקביל לדילוג) היא "תמאם אלשבעה" (= סוף השבעה). בהקשר הנוכחי, המונח "שבעה" מציין מערכת המפייטת את שבע ברכות העמידה, כלומר הקדושתא יחד עם השלמת הקרובה.

7. וסטמינסטר קולג' 114 Lit. II. השלמת הקרובה "אומר עם כאז קשבו" – ראה מס' 6 לעיל.

ב. לפני חלקו האחרון של פיוט ד

1. אוקס' 48, Heb. f. 25. בפיוט ד "המרומם על כל ברכה" מתוך הקדושתא לדב' לג, א מאת ינאי (זולאי, פיוטי ינאי, עמ' רנו). העתקת הפיוט כפי שהוא בא בכתב היד:

המרומם על כל ברכה / שם בפי עניו זאת הברכה
לכרך זרע ברוכי ברכה / אום הברוכה ומבורכה
ברכת אובד היתה ברכתו / ונשקלה כנגד זאת תורתו
לפני מותו / ואחרי מותו / לא קם כמותו

קראו כל אוי על מיתתו // כי על הכל היתה עמ'תתו
רגשו עליונים על איש עולה // ורעשו תחתונים על איש אום מעלה
שאנו שלשים / למנחילים שלישים // בני אבות שלשה / על מוצפן שלשה
דלוג

תורתו זכרו / וברכתו הזכירו // ובברכת זכרו / לברכה תזכרו
לפני חי וקיים מרום נורא וקדוש

על הפיוט הזה מעיר זולאי: "האותיות ק'ר'ש'ת' שבראשי הטורים [...] מעידות על קטע מפיוט אלפביתי שנספח כאן לפיוט אחר, ותבת 'דלוג' שלפני הבית האחרון מסייעת [...] אלא שמקומה הנכון הוא לפני הטור 'קראו כל'".⁶ וברור שמקרה כזה הוא שגרם לזולאי להסיק את המסקנה שהציון דילוג מציין "צרוף חלקי פיוטים שונים" (ראה לעיל). ואולם לדעתי, המעתיק אינו מציין הכלאת שני פיוטים שונים אלא את סוף הפיוט כפי שהוא מועתק אצלו. ראשית, על סמך הסידור הגרפי של טקסט הפיוט בכתב היד אין שום סיבה לחשוב שהמעתיק היה מודע לעובדה שמדובר במעשה מרכבה – הפיוט מועתק ברצף אחד, עד הציון דילוג עצמו. אדרבא, עקבות ההכלאה מטושטשות היטב על ידי החרוז – תו המשותף לטורים 3–5 של הקטע. אכן, זולאי עצמו מודה בחולשת טענתו בנקודה זו בכתבו: "אלא שמקומה הנכון הוא לפני הטור 'קראו כל'". שנית, מעתיק כתב היד הנדרון העתיק גם את הקטע הרשום להלן, מס' 2ג. במקרה האחרון, כמוכח מהרבה מקבילות, ברור שמדובר בשימוש

6. זולאי, מחקרי ינאי, עמ' שלט הערה 1.

בציון דילוג בתוך טקסט אחיד ורצוף. ומכאן נובעת המסקנה שגם במקרה שלפנינו השתמש המעתיק בציון בתוך טקסט שמבחינתו היה רצוף ואחיד.

2. ט"ש H 11.47. בפיוט ד "מאורות גדולים" מתוך הקדושתא הקילירית "אור חמה ולבנה" (שפיגל, אבות הפיוט, עמ' 130). סוף הפיוט כפי שהוא בא בכתב היד:

 שעות ועונות סדרתה
 עיתי רגלים ספרתה
 שבועות ויובלות ומחזורות מסרתה
 דילוג
 שקלתה ופילסתה
 וכלתה ומדרתה
 וחשבתה וחישבתה
 ותיקנתה וכיונתה
 ואיזנתה וחקירתה
 חי וקיים מ' נ' וק'

לא רשומות מקבילות לפיוט זה בגניזה, אך היקפו ותבניתו מתאימים למה שידוע לנו על פיוטי ד קיליריים בכלל, ומשום כך אין סיבה מיוחדת לחשוש שהנוסח הבא כאן אינו רצוף.

3. אדלר 3853.3. בפיוט ד "בל תהי מצות סוכה בעיניך קלה" מתוך הקדושתא הקילירית "ארחץ בניקיון כפות" לסוכות (גולדשמידט, סוכות, עמ' 117). סוף הפיוט כפי שהוא בא בכתב היד:

 לוקח קללה
 [בלהט יום הבא קלונם מקלה
 דילוג ל(חן) והוא יקשה
 וחוסיה משעשעה
 לסוככם מרעה
 אותם ל...]
 [... ... ...]

פיוט זה מתועד היטב בגניזה ומחוצה לה, ומשום כך ברור שלפנינו טקסט רצוף. אחרי הציון דילוג בא כאן הציון לחן, ולפי זה נראה שקטע הפיוט המצוין כדילוג היה אמור להתבצע על פי לחן מסוים. ציון הלחן "והוא יקשה" רומז לחלק האחרון של פיוט ד: "מעט נתבע שליח להשתלח" מתוך הקדושתא הקילירית "אופן הפכפך"

לשביעי של פסח (הברמן, עתרת רננים, עמ' 133). מכאן משתמע בבירור שדרך ביצועו המוזיקלי של הקטע האחרון של פיוט ד "מעט נתבע שליח להשתלח" שימשה מופת לביצועו המקביל של הקטע המתחיל ב"וחוסיה משעשעה" שבפיוט ד הנדון כאן.

4. אדלר 2977.4. בפיוט ד "בלשון אשר הזכרת לזוכריך זכור" מתוך הקדושתא הקילירית "אזכיר סלה זכרון מעשים" לשבת זכור (בער, עבודת ישראל, עמ' 664). סוף הפיוט כפי שהוא בא בכתב היד:

חוק כי לא תשכח עדות זכור
ואומר אם אשכחך עתה לה זכור

דילוג

ותפקוד ותזכור

כאב צר לעכור

פיהו לסכור

לנוע כשיכור

ועוד בל תמכור

נקובי בן בכור

נכורי בלתך וכור

ופארך אזכור

וארצך לזכור

בפרשת זכור

חי וקיים

פיוט זה נפוץ מאוד, וברור שלפנינו טקסט רצוף.

5. ט"ש ס"ח 275.159. בפיוט ד "רבות עשית" מתוך הקדושתא הקילירית "אתית עת דודים" לשבת החודש (בער, עבודת ישראל, עמ' 696). סוף הפיוט כפי שהוא מופיע בכתב היד:

[והיום הורית לעם אשר בחרתה]
[לכן על כל חודש חודשו הגברתה]

דילוג

ספרו ביקרתה

קצבו חק[רתה]

ניזלו היקרתה

פלאו סק[ר]תה
 מועדו ייקרתה
 וכו [יקר]תה / ונתיקרתה
 חי וקיים מרום נורא וקדוש

גם פיוט זה מתועד היטב. ההעתקה בכתב היד שלפנינו השתמרה רק החל מהציון דילוג עצמו, אך סביר להניח שבהעתקה המקורית בא לפניו החומר הצפוי לפי הרצף המוכר.

6. ט"ש ס"ח 276.36. בפיוט ד "היום שולש בדברים שלושה" מתוך הקדושתא הקילירית "אותות שלשה היום נשתלשו" (אליצור, אותות שלושה, עמ' 82). סוף הפיוט כפי שהוא בא בכתב היד:

 הנכונים ומתקדשים לימים של[שה]
 [לקבל כתב שלישים המשולשה
 דילוג

ואותותיה כל אחד שלושה
 לקדש ולברך אלוה [נ]עים קדושה
 ביום השבת המבורכה וה[מ]קדשה
 ובחנוכת משכן אוה[ל] המפולשה
 וקידוש ראש חודש שלושה
 בם ננעים לנערץ בקדושה
 חי וקיים מרו' נור' וק'

פיוט זה מתועד במקור מקביל (ראה מהדורת אליצור), ולפי זה ברור שלפנינו טקסט רצוף.

7. ט"ש H 3.19. בפיוט ד "אנכי יצאתי לישעך" מתוך הקדושתא "ארתי שמי רום" לשבועות מאת שלמה סולימן (הכהן, שלמה סולימן, ב, עמ' 57–58; לייחוסו ראה שם, א, עמ' 40–41). העתקת סוף הפיוט כפי שהוא בא בכתב היד:

 [לא תענה / עינינים שקרים מגידים] כי עדי שקר בתיהם מכחידים]
 [לא תחמוד / ותתאיו חוץ מתלמידים] כי חמש עב'רות נמצא בחומדים]
 דילוג

לך הזהרתי כל הפקודים
 הזהר בם כי לך מופקדים
 מכל אומה ולשון נפקדים

לך נגלית בקולות וברקים המלופדים
 וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים (שמ' כ 15)
 חי וקיים וג'

גם על מקרה זה מצביע זולאי בהגדירו דילוג כרמז ל"צרוף חלקי פיוטים שונים" (ראה לעיל). ואמנם מבחינת התבנית המחזורית האחרונה שונה מעיקר הפיוט, אך אחידותו האורגנית מוכחת מהעובדה שמטבע החתימה "יזכה לחיי עולם" (שאותיותיו מובלטות בהענקתה לעיל) חובק הן את עיקר הפיוט הן את מחזורתו האחרונה (השווה מס' 9 להלן).

8. אדלר 2161.7. כמס' 7 לעיל.

9. ט"ש ס"ח 235.49. כמס' 7 לעיל. הציון דילוג בא כאן לפני הטור "לך הזהרתי כל הפקודים", אלא שבינו לבין הטור "כי חמש עבירות נמצא בחומדים" בא בכתב היד חומר נוסף (ראה הכהן, שלמה סולימן, ב, עמ' 58, טורים 79–82). טורים אלו זרים בעליל, כמוכח מהעובדה שהם קוטעים את מטבע החתימה.⁷

ראינו במס' 7–9 שהציון דילוג בא בעקיבות באותו מקום בהענקות שונות של הפיוט הנדון. והנה בהענקתה נוספת של אותו הפיוט, כ"י הספרייה הבריטית BM 5557Z, דף 21, במקום המקביל בתוך הפיוט בא ציון אחר: יגייר אללחן (= ישנה את הלחן). מתקבלת הציונים דילוג ~ יגייר אללחן מתאשרת ההשערה שהבאתי לעיל (מס' 3), שבפרקטיקה הליטורגית המשתקפת בהענקות הנדונות בסעיף זה (והבא אחריו) הקטע האחרון של פיוט ד המצוין כדילוג היה אמור להתבצע כיחידה בפני עצמה, על פי לחן מסוים.

10. הספרייה הבריטית Or. 5557R, דף 7–8. בפיוט ד "עד מתי תקוץ נפשנו" מתוך הקדושתא לצו (וי' 2 ו) מאת יהודה (ון-בקום, יהודה, עמ' 41).⁸ הענקת סוף הפיוט כפי שהוא בא בכתב היד:

 מידכם היתה זאת לכם
 בהגישכם לחם מגואל על שלחן ארוחתכם
 בכך געל קרבן ונס לטמא משוחכם
 ולא אריח בריח ניחוחכם
 דילוג

7. ראה הכהן, שלמה סולימן, א, עמ' 41. יש לציין בהקשר זה שהואיל והציון דילוג מופיע בנקודה זו בהענקות הפיוט בין שהטורים הזרים באים לפניו (כמו במקרה שלפנינו) בין שלא (כמו במס' 7–8), ברור שאין קשר בינו לביניהם.

8. מדובר בקדושתאות שבמקורן נועדו למחזור הקריאה התלת-שנתי. ראה אליצור, חידושים, עמ' 181–182.

מתי תרפא משובותינו וג' (!)
 ותרצה הגשת עולותינו
 ולהביא ביכורי אדמתינו
 ותקבל ברצון מנחותינו
 ונשלמה פרים שפתינו (הושע יד 3)
 לפני חי וקיים מרו' נור' וקר'

ההעתקה בכתב היד הנדון רצופה, אך במהדורת ון-בקום מצוין חוסר טקסט בין הטור הבא לפני הציון דילוג ובין הטור הבא אחריו. לדעת המהדיר, הציון דילוג מורה על השמטת חומר מהרצף הטקסטואלי של הפיוט, כלומר דילוג במובן המילה בעברית בת ימינו. ואלה דבריו בכיזור על אתר: "אחרי דילוג באה מחרוזת נוספת". ואמנם, פיוט ד זה קצר מהרגיל – הוא עומד על שלוש מחרוזות עיקריות בלבד, ואחריהן באה מחרוזת הסיום שתחילתה "מתי תרפא". שלא כמותו, פיוט ד מקבילים מעמידים ארבע מחרוזות עיקריות ומחרוזת סיום אחריהן ("עד מתי עזי פנים" [שם, עמ' 17–18], "עד מתי דירת משכן" [שם, עמ' 33–34], "עד מתי תהיה ארצנו" [שם, עמ' 87–88, והמשכו בתוך אליצור, חידושים, עמ' 183–184]) או חמש מחרוזות עיקריות ומחרוזת סיום ("עד מתי בטל התמיד" [ון-בקום, יהודה, עמ' 45–46], "עד מתי כל צר ואויב" [שם, עמ' 52–53]). עם זאת יש לזכור שפיוט ד של יהודה אינם בנויים על פי עיקרון תבניתי מארגן – כמו, למשל, סדר אקרוסטיכוני – המכתיב מספר מסוים של מחרוזות בתוך הפיוט. משום כך תיתכן בעליל הימצאותו של פיוט ד בהיקף מצומצם יותר מהמתועד בשאר הקורפוס, במיוחד אם נביא בחשבון את העובדה שאפילו במקרים השגרתיים הרשומים לעיל מספר המחרוזות בתוך הפיוט אינו אחיד. מלבד שיקול תבניתי זה יש להדגיש שעל סמך הנתונים המקובצים כאן אין סיבה לחשוב שהציון דילוג מצוין השמטת חומר מרצף דברי הפיוט. על טענה זו אפשר להוסיף שמעתיק כתב היד הנדון העתיק גם את הקטע הרשום להלן, מס' 4ג, וגם בו אין סיבה כלשהי לחשוב שמדובר בהשמטת חומר מרצף הפיוט (ראה בדיון שם). מכאן נובעת המסקנה שגם במקרה שלפנינו השתמש המעתיק בציון בתוך טקסט שמבחינתו היה רצוף.

ג. לפני חלקו האחרון של סילוק

1. Schoyen 1865 [=ששון 223 לשעבר], עמ' 10–11. בסילוק "מלך במשפט יעמיד ארץ" מתוך הקדושתא הקילירית "את חיל" לראש השנה (גולדשמידט, ר"ה, עמ' 80–86). העתקת סוף הסילוק כפי שהוא בא בכתב היד:

 בכתר ונזר בראשו להראות
 עשות כמו לטובה אות
 ביום תרועה מופת להראות

דילוג

ואז אלים ישלשו קדושות
 שתים לעם קדוש מתפרשות
 ואחת לאחד קדוש מקדישות
 וקדוש בכל מיני קדושות
 וקדוש באחת בשילוש קדושות
 ויערב מלמטה שלוש תקיעות
 כמו מלמעלה שלוש קדושות

סילוק זה מתועד היטב בגניזה ומחוצה לה, וברור שלפנינו טקסט רצוף.

2. ט"ש ס"ח 207.69. בסילוק הקילירי "כי מי ידע דיניך" ליום כיפור (עתיד להתפרסם במלאו במהדורת אליצור—רנד של פיוטי הקילירי ליו"כ). הענקת סוף הסילוק כפי שהוא בא בכתב היד:

ובעת ידוד[ון מ]לאכי [מ]לכ[ין]
 למול צבאות[ימו] הולכין

דילוג

[ונחנן] בבקשה
 ונרנן ברחשה
 [בקול] ובגיעישה (!)
 בטרה ובקדושה
 [ש]מך אל רחום וחנון נקדישה
 [כש]רפי הקדש מעלה להפריש[ה]
 [שם] קדושה משולשה

סילוק זה מתועד היטב בגניזה, וברור שלפנינו טקסט רצוף.

3. הספרייה הבריטית Or. 5557G, דף 67. בסילוק הקילירי "כי מי ידע מחשבותיך" ליום כיפור (עתיד להתפרסם במהדורת אליצור—רנד של פיוטי הקילירי ליו"כ). הענקת סוף הסילוק כפי שהוא בא בכתב היד:

וראשי גייסים גדולים ונכבדים
 ביראה ברדת כורעים ומודים

דילוג

ושיר כסא עם פצה תרשישים

בהישמע בינימו בפחד רועשים
 וזוה לזה שאלה דורשים
 וזה מזה להרשות חשים
 וזה לעומת זה להקדיש עשים
 וזה כנגד זה סלסול רוחשים
 וכולם בשיר נעימה אורשים
 ועירין וקדישין / מטהרים ומתקדשים
 ובשילוש קדושה מקדישים
 כנגד שילוש במטה מתחדשים
 כן במעלה שלוש קדושות מקדישים

כאן רצף הפיוט אמנם לקוי במקור שלנו. לפי המקור המקביל שבכ"י אוקס' Heb. d. 61, דף 27, בין טור שתחילתו "ביראה ברתת" לטור שתחילתו "ושיר כסא" באה פסקה שלמה בת 15 טורים הפותחת במילים "ושם משרתים כעין נחשת קלל נוצצים". אך במקור שלפנינו מושמטים קטעים לאורך כל הסילוק (בהם כמה טורים אחרי הטור שתחילתו "וכולם בשיר" המובא כאן), ואם נניח שהציון דילוג מורה על השמטה, קשה להסביר למה השתמש בו המעתיק דווקא כאן, בניגוד לשאר ההשמטות. משום כך גם במקרה שלפנינו מוטב להניח שהציון דילוג בא לציין את הקטע האחרון של הסילוק.

4. אוקס' Heb. f. 20 [=קט' נויבאואר מס' 2699], דף 55. בסילוק "כי ביום שמחתך" לשבועות (רבינוביץ, יניי, עמ' 297–299). העתקת סוף הסילוק כפי שהוא בא בכתב היד:

 אני אמית ואחיה
 מחצתי ואני ארפא
 אני אשחית ואמלט
 אני יי אלהיכם ואמלוך עליכם
 דילוג
 וקיבלו עליהם באהבה וחיבה
 ובנקיות שלשו קדושה לאל נערץ בסוד קדושים

סילוק זה מתועד במקבילה מהגניזה בנוסח שונה במקצת מהנוסח שלנו (ראה מהדורת רבינוביץ). לפי השוואת הנוסח המודפס לנוסח המובא כאן מתברר שלא הושמט חומר לפני הציון דילוג.⁹

9. הנה נוסח מהדורת רבינוביץ במקום המקביל לקטע המובא לעיל: "אני אמית ואחיה / מחצתי ואני ארפא / אני אסבל / ואמלט / וקבלו יש(אל) עליהם באהבה ובחבה / בזריזות ובנקיות בטהרה(ה) ובקדושה / ושלשו קדושה לאל הנערץ בסוד קדושה".

5. מוצרי VIII 291.2. בסילוק "אתה הוא אדיר באדירים" לשבועות. העתקת סוף הסילוק כפי שהוא בא בכתב היד:

[לא תענה עד שקר פן אעצור שמים קראתה]
[לא תחמור פן אעורר חיה רעה העדתה

דילוג

וקיבלו עול מלכותך עליהם
ופצו נעשה ונשמע כולהם
והעריצו והקדישו לאלהיהם
כשרפי הקדש המשלשים קדושה לעושיהם

לסילוק זה ישנן מקבילות בגניזה המאשרות שלפנינו טקסט רצוף (ראה אוקס' Heb. f. 57, דף 81–82; ט"ז ס"ח 5.1 10H; ט"ז ס"ח 276.181b). המילה דילוג ממושטשת מאוד, אך הקריאה כמעט ודאית. עדות זו חשובה מאוד לענייננו, משום שבמקרה הנדון המונח דילוג משמש באותה ההעתקה לציון שתי תופעות: צירוף השלמת קרובה לסוף הקדושתא (מס' א6 לעיל) וביצוע מיוחד של הקטע האחרון של הסילוק.

מסקנות

לאור הנתונים המובאים כאן עולות כמה מסקנות בדבר השימוש במונח דילוג בהעתקות פיוטים שבקטעי הגניזה. כפי שראינו, השימוש בו מתפצל לשתי קטגוריות עיקריות: ציון של צירוף השלמת קרובה לסוף קומפוזיציה פיוטית וציון הקטע האחרון של פיוט ד או סילוק. הקטגוריה הראשונה היא טקסטואלית/תבניתית – מדובר בציון הנוגע להרכב התבניתי של הקומפוזיציה שבתוך העתקתה הוא מופיע. לעומתה, הקטגוריה השנייה עניינה ביצוע מוזיקלי של הפיוט שבתוכו מופיע הציון. ראינו לעיל שבשני מקרים הציון דילוג מלווה בציון של לחן (מס' 3ב) או שהוא מקביל להוראה לשינוי הלחן הבאה בהעתקה מקבילה (מס' 7ב–9). וחשוב להדגיש בהקשר זה שלפי העדויות הנמצאות בדינו מיקום הציון דילוג בתוך הפיוט יציב, כלומר הביצוע המיוחד הנרמז על ידו מכוון תמיד לאותו הקטע הבא בסוף הפיוט. העובדה הזאת נלמדת הן מהיקריות מס' 7ב–9, שבהן מדובר בהופעת הציון באותו המקום בשלוש העתקות מקבילות של אותו הפיוט, הן מהיקרות מס' 3ב, שבה מדובר בציון לחן המכוון לקטע מקביל בפיוט אחר, שהיקפו (כלומר מקום התחלתו) ידוע ומוסכם מראש. ולבסוף אציין שהשימוש במונח על שתי משמעויותיו מתועד בהעתקה אחת – מס' א6 ו-ג5. מכאן מתברר שההבדל בין שתי הקטגוריות אינו עניין דיאכרוני – שתיהן מתועדות בו-זמנית.

אם ננסה להגדיר את המונח דילוג בדרך שתקיף את שתי קטגוריות השימוש הנדונות כאן, נראה שמשמעותו הבסיסית היא 'סוף'. במקרה הראשון מדובר בציון סוף קומפוזיציה (השלמת קרובה),¹⁰ ובמקרה השני – בסופו של פיוט (פיוט ד או סילוק). בהקשר מערכת המינוח המשמשת בהעתקות פיוטים שבכתבי יד מהגניזה, משמעות זו מזכירה את המונח סילוק, המציין את הפיוט האחרון של הקדושתא שלפני אמירת הקדושה עצמה.¹¹ הדמיון במשמעות נובע כנראה מקרבה סמנטית בין שני השורשים: דל"ג העברי, שעניינו קפיצה, וסל"ק הארמי, שעניינו עלייה.¹² ובתוך מערכת המינוח הנדונה ההקבלה הסמנטית מחוזקת גם על ידי הקבלה מורפולוגית – שני המונחים שקולים במשקל קיטול.¹³

לבסוף, מעניין להסב את תשומת הלב לעובדה שקטגוריית השימוש השנייה משתפת יחד את פיוט ד ואת הסילוק – בפרקטיקה הליטורגית המשתקפת מהנתונים הרשומים לעיל שניהם אמורים כנראה להתבצע באופן דומה, בדילוג מוזיקלי בסופם. וכבר הצביעו חוקרים קודמים על התקבולת התבניתית הקיימת בין פיוט ד לבין הסילוק לפי המסורת הקלסית העיקרית.¹⁴ פליישר הרחיב את היריעה בעניין זה בנסותו להראות שבתקופה קדם-היסטורית כלשהי של התפתחות צורות הפיוט התקיימו שני דגמים של הקדושתא: הדגם הארוך, שבו אמירת הקדושה באה אחרי הסילוק, והדגם המקוצר, שבו אמירת הקדושה התבצעה אחרי פיוט ד.¹⁵ ודומה שהשימוש המשותף בציון דילוג בסופי הפיוטים האלה דווקא מעיד גם הוא על תקבולת מסוימת בין שני מרכיבי הקדושתא הקלסית האלה בעיני המעתיקים שהורישו לנו את הקטעים הנדונים כאן.

קיצורים

אליצור, אותות שלושה = ש' אליצור, "אותות שלושה" – קדושתא קלירית לשבת חנוכה וראש חודש", מחקרי ירושלים בספרות עברית ח (תשמ"ה), עמ' 71–89

10. השווה את הכותרת "תמאם אלשבעה" (=סוף השבעה), המשמשת במקביל לדילוג בציון השלמת קרובה, לעיל מס' א6.
11. למעשה, בהרבה העתקות מהגניזה הסילוק הוא גם הפיוט האחרון של הקדושתא ממש. אך לפי המסורת הקלסית אמורים לבוא אחריו בתוך הרכב הקדושתא פיוטי הקדושה (פיוטי ט).
12. השווה את תרגום יונתן ל"אז ידלג כאיל" (יש' לה 6): "דמתכנשין וסלקן לארעההן אז כאילין קלילין".
13. לא למותר לציין גם ששני המונחים מתועדים בגניזה בצורה ארמית: סילוקא ודילוגא (ראה מס' א4).
14. השווה: "הסילוק עשוי כדוגמת פיוט ד, כמעט תמיד במעין פרוזה מחודרת שאין לה אקרוסטיכון ושחריותה אחידה או שהיא משתנת (!) בלא משטר קבוע" (פליישר, שירת-הקודש, עמ' 150).
15. ראה פליישר, מרכיבי הקדושתא.

אליצור, בתודה ושיר = ש' אליצור, בתודה ושיר: שבעתות לארבע הפרשיות לרבי אלעזר בירבי קליר, ירושלים תשנ"א

אליצור, חידושים = ש' אליצור, "חידושים בחקר השירה והפיוט", אוסף הגניזה הקהירית בז'נבה: קטלוג ומחקרים, בעריכת ד' רוזנטל, ירושלים תש"ע, עמ' 207-176

בער, עבודת ישראל = י' בער, סדר עבודת ישראל, הוצאת שוקן, תרצ"ז גאולה, שבת חמישית = ע' גאולה, "קדושתא לשבת חמישית לר' אלעזר הקלירי", גנזי קדם ה (תשס"ט), עמ' 65-97

גולדשמידט, סוכות = ד' גולדשמידט, מחזור סוכות שמיני עצרת ושמחת תורה, ירושלים תשמ"א

גולדשמידט, ר"ה = ד' גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים, א: ראש השנה, ירושלים תש"ל

הברמן, עתרת רננים = א"מ הברמן, עתרת רננים: פיוטים ושירים לשבתות ולמועדים, ירושלים תשכ"ז

הכהן, שלמה סולימן = ע' הכהן, "קדושתאותיו של ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי למועדי השנה", א-ב, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ד

W. J. Van Bakkum, *Hebrew Poetry from Late Antiquity: Liturgical Poems of Yehudah*, Leiden, Boston and Köln 1998

זולאי, מחקרי יניי = מ' זולאי, "מחקרי יניי", ידיעות המכון לחקר השירה העברית ב (תרצ"ו), עמ' ריג-שצא

זולאי, פיוטי יניי = מ' זולאי, פיוטי יניי, ברלין תחר"ץ פליישר, בעיות-יסוד = ע' פליישר, "לפתרון של כמה בעיות-יסוד במבנה הקדושתא

הקלאסית", ספר זיכרון לחנוך ילון, בעריכת י' קוטשר, ש' ליברמן ומ"צ קדרי, רמת-גן תשל"ד, עמ' 444-470

פליישר, מרכיבי הקדושתא = ע' פליישר, "עיונים באופיים הפרוזודי של אחדים ממרכיבי הקדושתא", הספרות ג (תשל"ב), עמ' 568-585

פליישר, שירת-הקודש = ע' פליישר, שירת-הקודש העברית בימי-הביניים², ירושלים תשס"ח

רבינוביץ, יניי = צ"מ רבינוביץ, מחזור פיוטי רבי יניי לתורה ולמועדים, ב, ירושלים תשמ"ז

שפיגל, אבות הפיוט = ש' שפיגל, אבות הפיוט: מקורות ומחקרים לתולדות הפיוט בארץ ישראל, ניו יורק וירושלים תשנ"ז